

TASAVVUFTA GAYB PROBLEMİ VE TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE GAYBİ RİVAYETLER¹

Ahmet YILDIRIM*

Abstract: As a result of his nature, humankind has always been keen and curious about *ghaib* unknown. This enthusiasm causes humankind to be interested in metaphysics. It is possible to come across the signs of this fact in muslim culture too. In Islamic thought philosophers saw '*ghaib*' as a problem of existence and epistemology and Muslim theologians tried to solve this problem in the border of revelation for the Muslim mind. As an existence problem for Sufi tradition, on the other hand, *ghaib* in the course of time led Sufis to the idea that *walis* who are regarded, as 'friends of God' have been different from the rest of the humankind. Sufi literature is full of examples that emphasises this kind of differences. From these examples we can conclude that Sufi tradition has a peculiar understanding and different problem of *ghaib*.

Keywords: Sufi tradition, Epistemology, *ghaib*, narratives about *ghaib*

Giriş

İnsan, varlık şartlarının bir gereği olarak kendisi için muamma olan gaybla ilgili hususları merak etmiş, bilinmeyene, görünmeyene ve esrarlı olana hep ulaşma heyecanı ve gayreti içinde olmuştur. İnsanın engellenemez bu isteği, onu sürekli olarak görtünenin ötesiyle bir şekilde ilgilenmeye itmiştir. Filozof "gayb"ı bir varlık ve bilgi

¹ Bu makale, "Tasavvuf Literatüründe Gaybî Rivayetler" adıyla İSAV Vakfı tarafından düzenlenen (Altunizade Kültür Merkezi, İstanbul,11-12 Ekim, 2003) İslam Düşüncesinde Gayb Problemi II Sempozyumuna sunulan tebliğın geliştirilmiş şeklidir.

* Yard. Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.

problemi olarak görmüş, kelamcı bu problemi yine varlık ve bilgi açısından vahyî verilerin sınırları içerisinde çözümlenmeye çalışmış, sûfî ise, onu, genellikle bir varoluş gerçeği olarak algılamıştır.² Mutasavvıflar için bir varoluş gerçeği olan gayb meselesi, zamanla onları Allah'ın sevgili kulları olarak kabul edilen velilerin "gayb bilgisi" açısından diğer insanlardan farklı özelliğe sahip olduğu anlayışına götürmüştür. Evliya menkıbelerini anlatan kitaplar bu farklılığın örnekleriyle doludur.³ Bu örneklerden yola çıkarak mutasavvıfların kendilerine has bir gayb anlayışı olduğunu söylemek mümkündür.

Gayb ve Mutasavvıflarda Gayb Problemi

Gayb, Arapça, göz önünde olmayan, bilinmeyen, gizli olan duyulardan uzak olan ve kişinin hakkında bilgisi olmayan şeye denir.⁴ Sûfî düşünür İbn Arabî (ö.638/1240) gaybı, duyu organları ve akıl ile bilinmeyen varlıklar ve bunların buldukları manevî ve rûhanî âlem, Hakkın kendisinden değil, senden gizlediği şeyler diye tarif etmiştir.⁵

Kur'an-ı Kerim'in varlık bilgisini, "âlimu'l-gayb" ve "âlimu'ş-şehâde" (görünmeyen, duyular ötesi bilgi ve görünen ve duyularla idrak olunan bilgi) şeklinde

² Bkz. Halis Albayrak, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1993, s. 13

³ "Hayru'n-Nessâc (ö.322/920) anlatıyor: Bir gün evimde otururken 'Cüneyd-i Bağdadî (ö.297/890) kapıda durmaktadır' diye içime bir fikir doğdu. Bu düşüncüyü kalbimden attım. Fakat aynı düşünce tekrar içime doğdu. Dışarı çıktım. Baktım ki, Cüneyd kapıda beklemekte. Cüneyd bana dedi: 'İlk defa hatırladığında neden dışarı çıkmadın? Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, İst., Dergah Yayınları, 1981, Haz: Süleyman Uludağ, s. 403. Örnekler için bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, s.394-404. Bu konuda yapılan izahların bazısına göre, velinin kalbine gelen ilham, âdeta özgün bir mors alfabesi olarak telakkî edilmiştir. 'Bir kısım şeyler o kalbe dikte edilir; O da bunlardan bir kısım manalar çıkarır. "Falan şu anda kapıya geldi" şeklinde söyleyebilir ve söylediği de çıkar. Bkz. Abdülfettah Şahin, *Şüpheler ve Çıkış Yolları*, İst. Zaman Gazetesi Yayınları, 1990, II, 122. Veya o veli, muhatabın zihninden geçen 'sorulara teker teker cevap verebilir. Bu mana, halk arasında da yaygın bir kanaat halindedir. "Allah dostu" denilen zatların, insanın içini okuduğunu söylerler. Şadi Eren, *Kur'an'da Gayb Bilgisi*, Işık Yayınları, İzmir, 1995, s. 84. Bir velinin insanın içinden geçenleri söylemesine şu noktadan bakanlar bile olmuştur: Kalp, etrafa bazı ışınlar neşrettiği gibi, beyin de bazı ışınlar neşreder. Bu ışınlar, insanın içinden geçen düşünceleri etrafa yansıtırlar, ya da, bu ışınlar içten düşüncelere göre dalgalanır, şekillenirler. Tıpkı radyo ve TV dalgaları gibi, bu ışınları da tesbît eden bir göz olursa, karşındaki insanın düşüncelerini o söylemeden görüp öğrenebilir. İşte, insanda bilkuve mevcut olan görünmez göz (basiret), bu görünmez ışınları tesbît gücüne sahiptir. Böyle basiret gözü açık olan kimse karşındakinin içinden geçen düşünceleri sezebilir, anlayabilir. Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat. İst. 1992, s. 553. Tabii ki yukarıdaki yorumların tartışmalı olmadığını söylemek zordur.

⁴ Rağb el-İsfahânî, *Müfredât*, (Thk.Safvan Adnan Davudî), Beyrut, 1992, s. 616. Ayrıca gayb kelimesinin lügavî manaları için bkz. İlyas Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 59-61; İlyas Çelebi, "Gayb", *DİA*, XIII, 403-404

⁵ İbn Arabî, *İstîlâhâtü Şeyh Muhyiddin İbn Arabî (Mu'cemu İstîlâhâtu's-Süfîyye)*, (Thk. Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî), Beyrut, 1990, s. 72; Suat el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Süfîyye*, Beyrut, 1981, s. 848-852; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 189; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 289.

ikiye ayırdığını görmekteyiz. Ancak Kur'an'ın, "âlimu'l-gayb"ten bahsederken devamlı "iman" kelimesi ve müstaklarına yer verir⁶; âhiret âlemi, melekût âlemi gibi şehadet âlemi dışındaki her türlü haber ve bilginin de gaybî veya gayb âlemiyle ilgili hususlar olduğuna işaret eder. Varlık âleminin ise genelde "âlemu'l-gayb" ve "âlemu's-şehâde" şeklinde ikiye ayrıldığını, benzer anlayış ve bilgiye mutasavvıf İbn Arabî'nin eserlerinde yer aldığı görülmektedir. İbn Arabî'ye göre varlık âlemi, ikiye ayrılır: Bir kısmına gayb âlemi denilir; bu âlem senin gözüne görünmeyen her şey'dir. Diğer kısmına da şehadet âlemi (gözle görülen varlık) adı verilir.⁷ Ona göre gayb âlemi şüphesiz ki, âklî (akılla kavranan) âlemdir.⁸ Gayb âlemi asıldır; şehadet âlemi ise, onun fer'idir.⁹ Gayb âlemi, Hakk'ın kendisinden değil, fakat senin yani insanlar için örttüğü şeydir.¹⁰ Ayrıca bilgi elde etme yönünden de genelde tasavvufî düşünce içerisinde özeldir de İbn Arabî'de gaybın iki kısma ayrıldığı belirtilmektedir. 1-Gayb-ı mutlak: Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilmediği gayb. Mesela toplam yıldız sayısının ne kadar olduğu gibi Allah'tan başkasının bilemeyeceği şeylere gayb-ı mutlak denmiştir.¹¹ 2- Gayb-ı izâfî: Allah'ın peygamberlerine ve evliyaya bildirdiği bazı gaybî hususlar ki, bunları onlardan başkası bilemez.¹² Tasavvufî düşüncede gayb-ı mutlakı kimsenin

⁶ Bkz. En'âm 6/73; Tevbe 9/94, 105; Ra'd 13/9; Mu'munûn 23/92. Geniş bilgi için İlyas Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi*, s. 61-64.

⁷ İbn Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, I, 85; Nihat Keklik, *Muhyiddin İbn 'ul-Arabî el-Futûhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 384. Ayrıca bkz. Muhammed Parsa *Faslu'l-Hitâb (Tevhîde Giriş)*, (trc. Ali Hüsrevoğlu), Erkam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 292

⁸ İbn Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, I, 435; Nihat Keklik, *Muhyiddin İbn 'ul-Arabî*, s. 384

⁹ İbn Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, I, 376; Nihat Keklik, *Muhyiddin İbn 'ul-Arabî*, s. 384

¹⁰ İbn Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, II, 143; Nihat Keklik, *Muhyiddin İbn 'ul-Arabî*, s. 384. Mutasavvıfeye yakın olan bazı bilginler bu iki âlem arasında "berzah" ve "ceberût" adını verdikleri üçüncü bir âlem daha bulunduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre bu üçüncü âlem, ne tamamen maddî, ne de tamamen ruhîdir. İkinin karışımından meydana gelmiş bir âlemdir. İsmail Hakkı İzmirli, "Âlem", *Türk İslâm Ansiklopedisi*, I, 268; İlyas Çelebi, *İslam İnançında Gayb*, s. 64

¹¹ Mutlak gaybla ilgili aşağıdaki tespitler konunun daha iyi anlaşılması noktasında önemlidir: Eğer mutlak gaybı "Allah dışında kimsenin bilgisinin taalluk etmediği ve ileride de etmeyeceği şeyler" tarzında tarif edecek olursak muğayyabât-ı hamse (beş gayb) mesclesi bu manada gayb şümulü dışında kalır. Aslında böyle bir gaybın bizim açımızdan yokluktan farkı da yoktur. Fakat mutlak gaybı "bugün için yalnızca Allah'ın bilgisinde olmakla beraber, ileride başkalarına da açıklanması imkan dahilinde olan hususlar" olarak tarif edecek olursak, bu durumda başta beş gayb olmak üzere ahiret ahvalı, Levh-i mahfuz gibi hususlar da mutlak gayb içine girer. İlyas Çelebi, *İslam İnançında Gayb*, s. 79.

¹² İbn Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, IV, 128. İzâfî gayb içine girebilecek konularla ilgili şu ifadeler dikkat çekicidir: Hakkında âklî ve naklî delil bulunmakla beraber duyularla henüz kavranamayan, ancak gelecekte müşahadesi için bir engel bulunmayan konulardır. Bu konuları bazı kişilerin olağanüstü yollarla idrak edebilmesi imkan dahilindedir. İlyas Çelebi, *İslam İnançında Gayb*, s. 81. Gaybın ikiye ayrılması bir başka açıdan şöyle izah edilmiştir: Allah gaybın birini, insanın ilminde mufassal kılmıştır. Yine bir gayb vardır ki, onu da insanın kabiliyetinde mücmel olarak yaratmıştır. Birinci gaybe vücûdî denir, âlem-i melekût gibi. İkinciye de gayb-ı ademî âlem denir ki, bu âlemi Allah bilir, kullar bilmez. Bu ikinci âlem bize göre, adem mesabesindedir. İşte, ademî gaybın manası budur. Bir de gayb-ı meknûn vardır ki, bu, korunmuş gayb olup, Zâfî sırdan ibarettir, mahiyetini

bilemeyeceği, gayb-ı izaffiyi bazı velilerin bilebileceği düşüncesi hâkimdir. Hatta bu bağlamda bazı şeyhler arasında gaybı bildiklerini iddia edenler olduğu gibi daha da ileri giderek kıyametin ne zaman kopacağını, yarın ne olacağını ve nerede öleceğini bildiğini söyleyenler bile olmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Allah (işte kıyamet) saatin(in ne zaman geleceği) hakkındaki bilgi, O’nun yanındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez ve hiç kimse nerede öleceğini bilmez. (Her şeyi) bilen, (her şeyden) haberi olan yalnız Allah’tır.”¹³ Konuyla ilgili olarak Ahmed b. el-Mübârek şeyhi Abdülaziz ed-Debbâğ’a soruyor:

“-Efendim zahir alimlerinden hadisçiler ve başkaları Kur’an’da Lokman suresinde geçen gaybla ilgili beş şeyi Allah’ın Elçisi sallallahu aleyhi ve sellem Efendimizin bilip bilemediği konusunda ihtilaf etmişlerdir. O şöyle cevap veriyor: Gaybla ilgili bu beş şey nasıl Allah’ın Elçisi sallallahu aleyhi ve sellem Efendimize meçhul kalır? Onun ümmetinden tasarrufa yetkili birinin tasarrufta bulunabilmesi için mutlaka bu beş şeyi bilmesi gerekir.”¹⁴

Demek ki, bunlar yarın ne olacağını, nerede öleceklerini ve kıyametin ne zaman kopacağını biliyorlar. Sayılan bu hususlar gaybla ilgili meselelerdir. Konuyla ilgili tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.¹⁵ Bu ifadelerden tasavvufta gaybla ilgili problemlerin önceden olduğu gibi bugün de canlılığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Tasavvufta Bilgi Nazariyesi ve Gayb Bilgisi

Tasavvufta gayb probleminin bilgi nazariyesiyle yakından ilişkili olduğu ve onu etkileyen önemli faktörler arasında yer aldığı bilinmektedir.¹⁶ Mutasavvıflar başlangıçtan itibaren bilgiyi iki kısma ayırmışlardır. Biri akıl ve duyularla elde edilen zahiri bilgi; diğeri ise keşf ve ilhâm ile elde edilen hakiki bilgidir. Bilginin en üst derecesi kabul edilen ma’rifet ancak keşf ve ilhâm ile elde edilir.¹⁷ Bu bilgi onlara göre doğal olarak kendine has özellikleriyle gaybî müşahedeleri doğurmuştur. Bu gaybî

Allah’tan başkası bilmez. Bundan dolayı da mahiyeti korunmuş, akıllardan ve basiretlerden gizlenmiştir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 289.

¹³ Lokman 31/34.

¹⁴ Abdülaziz Debbâğ, *el-İbriz*, (Tercüme Celal Yıldırım) İstanbul 1979, c. I, s.521-522.

¹⁵ Bu konuda ilginç bir tartışma Abdülaziz Bayındır ile Mahmut Ustaosmanoğlu (Mahmut Efendi) ve arkadaşları arasında yapılmıştır. Geniş bilgi ve tartışma metni için bkz. Abdülaziz Bayındır, *Kur’an Işığında Tarikatçılık*, İstanbul, 1997, s. 65-76.

¹⁶ Geniş bilgi bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, s. 283-304.

¹⁷ Bazı mutasavvıflar ilim ve marifet terimlerini ayırarak birinciye kavramlara bağlı bilgi, ikinciye ise kavramsız (doğrudan) bilgi demişlerdir. Bkz. Hüseyin Aydın, *Muhâsibî’nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara 1976, s. 107.

müşahadelarla ilm-i ledünn¹⁸ veya ilm-i bâtin¹⁹, firâset²⁰, müşahede ve keramet gibi ilâhî

¹⁸ İlm-i ledunle ilgili olarak sûfi müfessir Necmüddîn Dâye (ö.654/1256) de öncelikle, “Biz ona nezdimizden bir ilim verdik” (Kehf 18/65) ifadesinin yalnızca gayb ilimlerine, O’nun izniyle gaybtan haber vermeye veya bâtin ilmine mahsus olduğunu söyler. Gerçi her ilim Allah katındandır. Ancak bunların bir kısmı insanlar vasıtasıyla öğrenilerek elde edilir. Bu tür ilimlere ledünnî ilim adı verilmektedir. Ledünnî ilim, herhangi bir hâricî faktör bulunmaksızın doğrudan kalbe ilka edilen bir ilimdir. Bu ilme, zühd ve takva konusunda mesafe katetmiş veliler sahip olabilirler. İşte, Hızır’ın ilim kaynağında baskın olan ilim türü de bu bâtinî ilimdir. Mustafa Öztürk, *Kur’an ve Aşırı Yorum Teftişinde Bâtinilik ve Bâtuni Te’vil Geleneği*, Ankara, 2003, s. 234 (Dâye, *Bahrü’l-Hakâik*, vr. 352b’den naklen). Ayrıca bkz. Mehmet Okuyan, *Necmüddîn Dâye ve Tasavvufî Teftiri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001, s. 202-203.

¹⁹ İsm-i fâil kalıbındaki bâtin sözcüğünün mastarı olan batn ve butân kelimeleri, ‘açıklık ve açık olmak’ anlamındaki zâhir kelimesinin karşıtı olarak, ‘kapalılık ve gizlilik; bir şeyin iç yüzüne, bir kimsenin sırlarına vakıf olmak’ gibi manâlar içerir. (Bkz. İbnü’l-Esir, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esrüddîn Muhammed, *en-Nihâye fî Garibi’l-Hadîs ve’l-Eser*, nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, trz., I, 136; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 304) Tarihsel süreçte zâhir-bâtin terimlerinin göz ve içgörü (basîret) yoluyla açıkça görülen her şey için kullanıldığını belirten Rağb el-İsfehânî (ö.503/1109)’ye göre, beş duyunun algı alanına giren şeyler zâhir, duysal idraki aşan şeyler ise, bâtin diye isimlendirilir. Bkz. Rağb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’an*, s. 66, 474; Mustafa Öztürk, *Kur’an ve Aşırı Yorum*, s. 106. Tasavvufîte ise bâtin, iç, gizli, derun, iç nihan, gizli alem manâlarına gelmektedir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 87. Serrac’a göre Kur’an’ın, hadisin ve İslam’ın da zâhir ve bâtinî vardır. Geniş anlamıyla şeriat bu ikisini ihtiva eder. Nitekim süffilere göre Lokman sûresinin 20. âyetinde buna işaret edilmektedir. Cibrîl hadisinde söz konusu edilen “İslâm” zâhir, “iman” bâtinîdir: İhsan ise zahir ve bâtin hakikatlerinin birliğidir. Serrac, *el-Luma*, s. 22. Ayrıca bkz. Ebü Tâlib el-Mekki, *İlmu’l-Kulûb*, s. 54. Mutasavvıflara göre naslarda bulunan gizli mânaları, ibadetlerin mânevî ve ahlâkî özünü, varlık ve olayların arkasındaki sırları açıklığa kavuşturan bâtin ilmi gizlidir ve onu halka açıklamak câiz değildir. Çünkü halk bu yüksek ilmi ve ondaki ince mânaları ya anlayamaz veya yanlış anlayabilir. Bu yüzden bâtin ilmi ancak zeki, yetenekli, istekli ve kalp gözü açık kimselere öğretilir. Bu sebeple başlangıçta bâtin ilminden sadece işaret yoluyla bahsedilmiştir. Süleyman Uludağ, “Bâtin İlmi”, *DİA*, V, 188. Suhreverdi (ö.632/1234), farz olan ilim hangi ilimdir? Sorusuyla ilgili farklı görüşleri sıraladuktan sonra, bunlardan batn ilmi ile ilgili olarak şöyle der: “Denilmiştir ki: Farz olan ilim, bâtin ilmidir. Bâtin ilmi, kulun yakînini artıran ilimdir. Bu ilim ancak, Allah Teâlâ’nın seçip mânevî ordusuna aldığı, zâtın (rızâsım) arayanları kendisine sevk ettiği insanları usul ve âdablarıyla kuvvetlendirip irşad ettiği, mukarrabûn makamına çıkarmış, dünyadan gönülünü çekmiş, yakîn dercesine ulaşmış sâlih âlimlerin sohbet ve meclislerinde bulunmakla elde edilir. Onlar, Hz. Peygamber’in (s.a) ilminin vârisleridir. Yakîn ilmini ancak onlar öğretirler. Suhreverdi, Ömer b. Muhammed (ö.632/1234), *Avârifü’l-Maârif*, İhyâ’nın beşinci cildinde, Beyrut 1992, s. 86.

²⁰ Tasavvuf istilâhu olarak firâset “Allah’ın kalbe verdiği ilham sonucu bir bilgiye ulaşma, yakîni keşfetme ve gaybı görme”dir. Bkz. Kâşânî, Abdarrezzâk (ö.730/1330), *İstulâhâtü’s-Süfiyye*, Kâhire 1992, s. 294. Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed (ö.812/1409), *et-Ta’rifât*, Thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1987., s. 213; Ankaravî İsmâil (ö.1042/1623), *Minhâcu’l-Fukarâ*, Ysz. Tsz., s. 216; Hasan eş-Şarkavî, *Mu’cemu’l-Elfâzî’s-Süfiyye*, Kâhire 1992, s. 224-225; D. B. Macdonald, “Firâset”, *JA*, IV, 640; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 181. Menâzil sahibi Herevî firâseti “Görülenle istidial etmeksizin gaybın hükümünü bilmek” olarak tanımlar. Bkz. İbn Kayyim, *Medâric*, II, 512. Ayrıca firâset gayb ilişkisiyle ilgili olarak bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, s. 394-395.

ikrâmlara mazhar olunacağı, mânevî verâset (hakikat) ilmîne de²¹ varis olunacağı belirtilmiştir. Hatta Kur'an'da geçen Hz. Musa ve Bilge kul (Hızır) kıssası, mutasavvıflar tarafından da bâtinî ilmin kaynağı olarak yorumlanmıştır. Kuşeyrî'nin ayette sözü edilen ilme ilişkin muhtelif tarifleri şöyledir: Bu, öğrenmek için herhangi bir çaba sarf edilmeksizin ilham yoluyla elde edilen bir ilimdir; Allah'ın, seçkin kullarına öğrettiği bir ilimdir; Allah'ın, evliyasına öğrettiği ve muhtevasında insanların salahı bulunan bir ilimdir; faydası sahibine ait olmayan, Allah hakkından dolayı içerdiği faydalar tümüyle insanlara yönelik olan ve sahibi tarafından inkar edilmesi mümkün olmayan bir ilimdir.²²

Dolayısıyla sūflere göre, ledünni ilme vakıf olanlar 'gaybe muttali' olurlar. Yani Allah Teâlâ'nın hükümlerinin bâtinîni bilen, Cenâb-ı Allah tarafından seçilmiş yakîn ehli arifler, yakînden kaynaklanan düşüncelerin tafsilat ve hükümlerini bilirler. Çünkü onlar gayb âlemindeki çıkış yerlerini müşahade eder ve Yüce Allah'ın hiçbir perde tanımayan nuru, hiç ayrılmadıkları yakınlığı ve her zaman hükmünü geçiren desteği ile o düşüncelerin sıfatını ve gereğini bilirler.²³ Onlara göre bu vakıf olma, "Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez" hükmüne aykırı değildir. Çünkü onlar da gaybı kendiliklerinden bilmezler. Ancak Allah onların beşerî sıfatlarını kaldırıp, kendi sıfatlarıyla onları süslediği zaman gaybe vakıf olurlar ki, bu halde kendilerinde değil, Allah'ta yaşıyor, Allah'ın gözüyle bakıyorlar. Binaenaleyh gaybi bilen yine onların beşerî varlıkları değil, kendilerinde tecelli eden ilâhî sıfattır. Allah'ta yaşadıkları zaman Allah kendi sıfatlarını onlara emanet eder, O'nun gözüyle bakarlar. Bir hadiste "Mü'minin ferasetinden sakının, çünkü o, Allah'ın nûriyle bakar"²⁴ buyurulmuştur. Burada Allah'ın nurundan kastedilen "yakîn nurudur." Diğer bir rivayette "Alimin ferasetinden sakının" şeklindedir ve sanki yukarıdaki rivayeti açıklamıştır. "Bunda görebilen insanlar için ibretler vardır"²⁵ ve "Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere ayetlerimizi apaçık gösterdik"²⁶ ayetleri de bu manaları taşır. Ebu'd-Derda şöyle

²¹ Sülemî (ö.412/1021) ilmi, dirâset (şeriat) ilmi verâset (hakikat) diye ikiye ayırmış, bu iki ilim arasında pek çok farkı şöyle sıralamıştır: Şeriat ilmi âdâb ilmidir, hakikat ilmi ahvâl ilmidir. Kula sühbatlı ahvâl yolu âdâba sârilmadıkça açılmaz. (Bkz. Sülemî, "el-Fark beyne 'ilmi'ş-şeri'a ve'l-hakika", (nşr. ve trc. Süleyman Ateş), *AÜİFD*, Ankara 1968, sy. 16, s. 221). Şeriat ilmi, Hakk'ın, araçlar ve peygamberler vasıtasıyla bize ulaştırdığı şeydir. Hakikat ilmi ise Allah'a yönelme, murakabeye devam, zikre devam, nefsi islahâya sevk etme sonucunda Allah'ın, kullarının kalplerine açtığı şey ve tevfiik verilmiş kullarının kalplerine getirdiği özel fazlı ve keremidir. Kim onu sünnet yolunda kullanmaya çalışırsa Allah onu dirayet ilmîne ulaştırır ki hakikat ilmidir. Rasûlullah'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim bildiğiyle amel ederse Allah onu bilmediğinin ilmîne varis kılar." Sülemî, "el-Fark", s. 223-24. Rivayet için bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 15.

²² Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, II, 407-408.

²³ Rivayetin tahrirci ileride gelecektir.

²⁴ Hicr 15/75.

²⁵ Hicr 15/75.

²⁶ Bakara 2/118.

dermiş: “Mü’min gaybe ince bir perde arkasından bakar”²⁷ onun bir yönüyle gaybî ilimden olduğunu, fakat bunun “Gaybî Allah’tan başka kimse bilmez” ayetinin yasakladığı kısma girmediğini, çünkü bu ilme ulaşanların ona, Allah’ın izni ve bildirmesiyle ulaştıklarını savunmuşlardır.²⁸ “Göklerin ve yerin gaybî Allah’a aittir”²⁹ ayetiyle ilgili olarak Nehrecurî (ö.330/941) şöyle diyor: “Gaybî Allah’tan başkası bilmez. Ancak kulları arasında kendisine yaklaşan umena’da³⁰ mugayyebata vakif olurlar. Fakat kendi varlıklarıyla değil, Hak’ta fanî olmaları hasebiyle gaybî bilirler. Bunlar kendilerinde tamamen geçmiş, kâinatı arkaya atmışlardır. Bunları kimse bilmez. Çünkü tefrika (ayrılık) sınırından çıkmış cem’ ayında cem’ olmuşlardır.”³¹

Bunlardan hareketle mutasavvıflara göre bazı kimselerin, istikbale dair kimi olayları yukarıda işaret edilen ruhî bir takım kabiliyetlerle, basiret gözüyle görüp bileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu, Süleyman Ateş’e göre, gaybî bilmek sayılmaz. O bu gibi hususları şöyle izah edip değerlendirmektedir: “Ona göre bu gibi hususlar sadece Allah’ın; herhangi bir kuluna ikram olarak bazı olayların üstünden gayb perdesini bir parça aralamasıdır. Peygamberimizin, yıllar sonra çıkacak bazı hâdiseleri haber verdiği sahih hadislerle sabittir. Bu gibi şeyler peygamberden çıkarsa mu’cize, ümmetinden çıkarsa keramet olur. Evliyanın kerameti inkâr edilemez. Allah, seçtiği, sevdiği kullarına bazı olayları bildirir onlar da Allah’ın bu lütufıyla bilirler. Kaldı ki gaybî derecelere ayırmak gerekir, gaybın en derin noktasını ne bir peygamber, ne de velî bilir. Kadir Süresi’nin tefsiri üzerine gelen hadislerle Cenab-ı Hakk’ın, bir senelik olayları Kadir Gecesi’nde meleklerle verip en yakın göğe indirdiği ifade edilir. Demek ki, ezelf kaderin vukua çıkma, tezahür etme zamanı yaklaştıkça o hâdiseye gayb hazinesinden yavaş yavaş ayrılıp insanın kavrayış ufkuna, dünya semasına doğru gelmektedir. Denizin tâ dibindeki bir cisim görülmez, ama dipten ayrılıp yüzeye doğru gelen cisim, yüzeye yaklaşıncı kuvvetli gözler tarafından görülür. İşte gaybın derinliklerinden ayrılıp şahadet âlemine doğru yaklaşan olayları da basiret gözü açık olan bazı keşif erbabı görebilir. Nitekim meteoroloji olaylarını vukuundan önce tesbit de bazı özel âletlerle mümkün olmaktadır. Demek ki bu hâdiseye asıl gayb alanından çıkmıştır. Ama tam dünyada da değildir. Dünya ile gayb arasındadır. Bunu bazı gözler görebilir. Yoksa asıl gaybî Allah’tan başka kimse bilemez.”³²

²⁷ Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-kulûb*, I, 118.

²⁸ Bkz. Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed (ö.973/1565), *el-Envârü'l-Kudsîyye*, Beyrut 1988, II, 21; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul 1969, s.145.

²⁹ Hüd 11/123; Nahl 16/77.

³⁰ Arapça, emîn kelimesinin çoğulu olup, güvenilen, bir şeyi koruyan itimad edilen kişi, hiyanet sahibi olmayan gibi çeşitli manaları ihtiva eder. Kaşanî bu tabiri, iç halini yansıtmayan melâmîlerdir, şeklinde tanımlar. Bu gruba mensuplar, kedilerine teslim edilen sırrı, layık olmayan kişilerden korudukları için kenîdilerine güvenilenler, koruyanlar denmiştir. Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 735.

³¹ Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 145 (Hakaik, No. 77, varak 124a'dan naklen)

³² Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 553

Sahabeye Atfedilen Gaybî Rivayetler

Tasavvuf literatüründe gaybla yakın ilgisi olan bâtın ilminden ilk bahsedenlerle ilgili bilgilerle birlikte³³ bâtın ilmine delil mahiyetinde zikredilen bilgi ve rivayetlere de yer verilir. Bu bilgi ve rivayetler, daha sonra üzerinde duracağımız Hz. Peygamber'e dayandırılan rivayetler dışında sahâbîlere kadar vardırılır. Onlara göre, sahâbîlerden bazıları özel bazı gaybî/gizli bilgilerden haberdar idiler. Hatta bu bilgiye sahip oldukları konusunda ilim erbabı arasında ihtilaf olmadığı anlayışına da sahiptirler.³⁴ Tasavvuf literatüründe sahabeye atfedilen gaybî rivayetler:

1-Hz. Ebû Bekir'in bu ilimden haberdar olduğuna dair örnek olarak, O'nun "Harice adlı hanımın karnındaki bebeğin kız olduğu kalbime ilham olundu"³⁵ şeklindeki ifadesi gösterilir.³⁶ Ancak bilindiği üzere ilham kesinlik ifade etmez. Sadece şartlarına haiz olan kişiyi bağlar. Eğer bu durum gaybî bilme gibi anlaşılırsa o zaman bu anlama "mugayyebât-ı hamse" anlayışına terstir. Çünkü ayette "...Rağimlerde olanı Allah bilir"³⁷ buyrulmaktadır.

2-Hz. Ömer'in "muhaddesûn"dan³⁸ olduğuna dair hadisin³⁹ etkisiyle bu tür ilim yoluyla bilgilendirmeye bir delil ve örnek olarak bu hadisin sıkça zikredildiğine rastlamak mümkündür.⁴⁰ Bu hadis üzerinde daha sonra durulacaktır. Ayrıca yine Hz. Ömer'in bu ilimden haberdar oluşuna diğer bir misal olarak kendisi Medine'de hutbedeyken Nihavend'deki ordusunun kumandanı Sâriye b. Zuneym'e (ö.30/650)

³³ Bu anlayışın zamanla tasavvuf düşüncesi içerisine girdiği, gaybla yakın ilgisi olan böyle bir bilgi kaynağından ilk önce işaretle değil sözle bahseden kimse olarak Hasan Basrî (ö.110/728) (Bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmu'l-kulüb*, s. 150), daha sonra da Zu'n-Nûn el-Mısırî (ö.245/859) gösterilir. el-Mısırî keşfi bu bilgi kaynaklarına ilk defa ekleyen kişi olarak bilinir. Fakat o bu ilmi sadece kendisine inananlara anlatmaktaydı. Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) ise bu ilmi mahzenlerde ve kapalı kapılar ardında öğretiyordu. Tasavvuf tarihinde bâtın ilminden kürstilerde açıkça bahseden ilk sûfinin Şiblî (ö.334/945) olduğu söylenir. Bununla beraber bâtın ilmi geniş ölçüde her zaman gizli öğretilmiş, bu anlayış tarikatlarda da devam ettirilmiştir. Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, I, 168; Hayranî Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, s. 67. Fakat bu devirde nazarî tasavvuf bilgisinden bahseden ilkler olarak yörelere göre farklı kişilerden bahsedilir. Meselâ Bağdat'ta konuya ilk değinen kişi Serf es-Sakatî (ö.251/865) (Bkz. Sulemî, *Tabâkâtü's-süfiyye*, s. 48), Horasan'da Şakîk el-Belhî (ö.174/790) kabul edilir. Sulemî, age, s. 54.

³⁴ Bkz. Serrâc, Ebû Nasr et-Tüsî (ö.378/988), *el-Luma'*, Thk. Abdulhalim Mahmud- Taha Abdulbâkî Surûr, Kahire 1960, s. 38.

³⁵ Bkz. Muvatta', Akdiyye, 33.

³⁶ Serrâc, *el-Luma'*, s. 170-171; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 16.

³⁷ Lokman 31/34.

³⁸ Muhaddes tasavvufta "Hakk'ın kuluna veya âriflere mülk ve şehadet alemindeki varlıklardan hitab etmesi" anlamına gelmektedir. Kaşânî, age, s. 101; Curcânî, age, s. 258; Hıfînî, age, 237.

³⁹ Rivayet için bkz. Buhârî, 62/Ashabi'n-nebî, 6 (IV, 200); Muslim, 44/Fedâilü's-sahâbe, 23 (IV, 1964); Tirmizî, 50/Menâkıb, 18 (V, 581, h. no: 3693); *Musned*, VI, 55.

⁴⁰ Serrâc, *el-Luma'*, s. 173, 396.

seslenmesi ve Sâriye'nin bunu duyması gösterilir.⁴¹ Bu olay İslam Tarihi kaynaklarında şöyle anlatılır: Hz. Ömer tarafından ordu komutanlığına tayin edilen Sâriye b. Züneym⁴², bir bölgede İran kuvvetleriyle çarpışmaya tutuşur. Fakat İranlılar çevreden yardım alırlar. Büyük bir ordu ile etrafı kuşatılan İslam ordusu güç durumda kalır; orduda hezimet emareleri baş göstermiştir. Tam bu sırada Medine'de hutbe okuyan Hz. Ömer, duruma âniden muttali olur. İslâm ordusunun arkasında bir dağ vardır. Buraya çekilirse düşman tek yönden gelecek ve tehlike savuşturulacaktır. Hz. Ömer, hutbeyi yarıda keser ve: 'Yâ Sariye, el-cebel, el-cebel!': Ey Sâriye, dağa çekil, dağa!' diye iki veya üç defa bağırır. Sariye ve arkadaşları bu sesi işitip dağa çekilirler. Tehlikeden kurtuldukları gibi galibiyet ve bol ganimet elde ederler. Bir süre sonra fetih bölgesinden gelen birisi bu olayı olduğu gibi Medine halkına anlatır.⁴³

Sariye olayı üzerinde bir rivâyet araştırması yapan Ahmet Önkal, rivâyetin senedini değerlendirirken Elbânî'nin vardığı şu sonucu nakletmektedir: "Sâriye olayı ile ilgili tariklerden İbn Aclan rivâyeti dışında hiçbir tarik sahih değildir. İbn Aclan rivâyetinde de Hz. Ömer'in: 'Yâ Sâriye, el-cebel' diye nida ettiği, ordunun bu sesi duyduğu ve bu sayede zafer kazandığı hususlarından başka bir şey yoktur."⁴⁴ Diğer yönüyle Ahmet Önkal olayı şöyle değerlendirmektedir: Sariye olayı gerçekten Hz. Ömer'in bir kerametidir. Onun gördüğü sadık rüya ve Cenâb-ı Hak'a hülûs-u kalble yaptığı bir iltica ile İslâm ordusunun helakten kurtulması, Allah Teâlâ'nın Ömer vasıtasıyla, zor durumda bulunan mümin kullarına lütuf ve ikramıdır. Ancak bu yolda keşif veya bir başka bir yolla gayba muttali olma gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü gayb bilgisi yalnız Allah'a mahsustur (En'am 6/59) ve Allah peygamberler dışında hiç kimseye gaybı göstermez.⁴⁵ Araştırmanın tedkikinde Hz. Ömer'e nisbet edilen bu olayın hiçbir hadis kitabında yer almadığı, sadece bazı tarih kitaplarında yer aldığı görülmektedir. Olayın şekli hususunda âlimler görüş birliği içerisinde değillerdir. Kimileri bu olayın sahih olduğunu söylerken, kimileri de sahih olmadığını ileri sürerler.⁴⁶ Olayın tarih kitaplarında yer alması, rivayete son derece ihtiyatlı yaklaşmayı gerekli kılmaktadır.

3-Hz. Osman'la ilgili olarak da şu olay nakledilir: Enes b. Mâlik'in şöyle dediği rivayet olunur: "Hz. Osman b. Affân'ın yanına gittim. Yolda giderken gördüğüm bir kadının güzelliğini düşündüm. Bunun üzerine Hz. Osman: İçinizden biriniz gözlerinden

⁴¹ Hakim Tirmizî, *Hatmu'l-evliya*, s. 391-392; Serrâc, age, s. 173, 396. Kuşeyrî bu olayı Hz. Ömer'in bir kerameti olarak zikreder. Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 535.

⁴² Hayatı için bkz. Zirîklî, *A'lâm*, III, 69.

⁴³ Ebû Nuaym, *Delâilu'n-Nubuvve*, II, 579; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 3; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 88; Ahmet Önkal, *Sariye Olayı Üzerine Bir Rivâyet Araştırması*, s. 9-10 (Basılmamış çalışma).

⁴⁴ Ahmet Önkal, *Sariye Olayı Üzerine Bir Rivâyet Araştırması*, s. 52.

⁴⁵ Ahmet Önkal, age, s. 52.

⁴⁶ Olayın bütün yönleriyle ilgili olarak bkz. Ahmet Önkal, age, s. 3-68.

zina alametleri zuhur ede ede, beni ziyarete gelmektedir, dedi. Kendisine Rasûlullah'tan (s.a) sonra vahyi ile mi karşılaşıyorum? Diye sordum, fakat buna tabsıra, burhan ve sadık firaset, derler diye cevap verdi.⁴⁷

4- Hz. Ali ile ilgili olarak ta tasavvuf literatüründe "Rasûlullah (s.a) benden başka hiç kimseye öğretmediği ilmin yetmiş babını sadece bana öğretmişti."⁴⁸ "Eğer Hz. Ali savaşlarla uğraşmamış olsaydı, bu ilimden bizlere çok daha fazla şeyler söyleyecekti. Zira o, kendisine ilm-i ledünnî verilmiş bir kişiydi" rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁹

5- Yine Huzeyfe b. Yemân Rasûlullah'ın (s.a) sırdaşı-sıfatıyla münafıkların isimlerini bilmesi tasavvuf literatüründe bu ilimden haberdar olmasına delil olarak zikredilir.⁵⁰

6-Sahâbeden Hz. Harise'ye atfedilen "Dünyadan el-etek çekince Allah kalbimi nurlandırdı da daha önce bana gizli olan hususlar gözle görülür hale geldi" şeklindeki bir rivayet de bu konuda delil olarak kullanılır.⁵¹

Hz. Peygamber'e (s.a) Atfedilen Rivayetler

Tasavvuf klasiklerinden kabul edilen *el-Luma'* adlı eserin müellifi Serrâc (ö.378/988) gaybla yakın ilgisi olduğu kabul edilen bâtın ilmiyle ilgili zâhir ulemâsının itirazlarına şöyle cevap vermektedir: Rasûlullah'ın (s.a) "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun..."⁵² âyetiyle ilâhî emirleri tebliğ etmekle memur olduğu anlaşılma ile birlikte, ancak Hz. Peygamber'in (s.a) tebliğ etmemesi memur olunmadığı diğer ilimlere de sahip olmadığı söylenemez.⁵³ Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber'e tasavvuf literatüründe bir takım rivayetler izafe edilmiştir. Tasavvuf literatüründe Hz. Peygamber'e izafe edilen gaybî rivayetleri iki katagoriye ele almak mümkündür:

1-Gaybî bilgilere vakıf olunabileceğiyle ve bu konumda olanların özellikleriyle ilgili rivayetler,

2- Gelecekte olabilecek hadiselerle ilgili rivayetler.

⁴⁷ Kuşeyrî *er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, s. 401.

⁴⁸ Serrâc, *el-Luma'*, s. 38, 456; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 68.

⁴⁹ Serrâc, *el-Luma'*, s. 179.

⁵⁰ Bkz. Serrâc, *el-Luma'*, s. 38.

⁵¹ Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 15, 127, 141, 144. Rivayet için bkz. Abdullah İbn Mubârek, *Kitâbu 'z-zuhd*, s. 106 (h. no: 314); Abdurrezzâk, *el-Musannef*, XI, 129 (h. no: 20114); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 2662-67 (h. no: 3367); Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VII, 362-63 (h. no: 10590-10592). İbn Hibbân, rivayeti Ahmed b. Hasan b. Ebân el-Mısır'den bahsederken onun isnadını değiştirdiği hadislere yer verirken zikretmiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 150.

⁵² Mâide 5/67.

⁵³ Serrâc, *el-Luma'*, s. 38, 456; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 68

Rivayetler ele alınırken yöntem olarak önce rivayetlerin tasavvuf literatüründeki yerlerine işaret edilecek, sonra da hadis külliyatında hangi kaynaklarda yer aldığı belirtilerek değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Gaybî bilgilere vakıf olunabileceğiyle ve bu konumda olanların özellikleriyle ilgili rivayetler:

1- Enes'ten, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Kalpte bulunan bâtın ilmi vardır ki, işte asıl faydalı olan ilim odur."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib el-Mekkî bâtın ilmi ile ilgili olarak nakletmiştir.⁵⁴

Rivayeti Ebû Nuaym *Hilye*'de Enes'ten rivayet etmiştir.⁵⁵ Ayrıca Alî Muttakî rivayeti eserine almıştır.⁵⁶ Muteber kabul edilen kaynaklarda yer almayan rivayete daha derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

2- Abdu'l-Vâhid b. Zeyd, Hasan Basrî'ye "bâtın ilmi" nedir? diye sordum. O da şöyle dedi: "Ben ilm-i bâtının ne olduğunu Huzeyfe b. Yemân'dan sordum ve şu cevabı aldım" dedi. Rasûlullah'tan (s.a) bâtın ilminin ne olduğunu sordum ve şu cevabı aldım", dedi. "İlm-i bâtının ne olduğunu Cebrâil'den sordum. O da şu cevabı verdi: "Ulu ve Yüce Allah'a bâtın ilmini sordum. O da şöyle buyurdu: "O benim sırrımdan bir sırdır, onu kulumun kalbine yerleştiririm. Yaratıklarımın hiç biri buna vâkıf olmaz."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib el-Mekkî ilm-i bâtından bahsederken⁵⁷, Kelâbâzî ise ilimlerle ilgili bilgiler verirken zikretmiştir.⁵⁸

Benzer bir rivayeti Deylemî Hz. Ali'den rivayet etmiş⁵⁹, Suyûtî rivayete zayıf derken⁶⁰, İbn Arrak, İbnu'l-Cevzî'nin *el-Vâhiyât* adlı eserinde rivayeti Ali b. Ebû Tâlib'ten rivayet ettiğini ve şöyle dediğini nakletmiştir: "Rivayet sahih olmayıp râvilerinin tamamı da ma'rûf değillerdir."⁶¹ Elbânî ise mevzu hükmünü vermiştir.⁶² Rivayetin mevzu olduğu açıktır.

3- "Bâtın ilmi Allah'ın sırlarından bir sır ve Allah'ın kullarından dilediği kimselerin kalbine attığı hükümdür."

⁵⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 129.

⁵⁵ Ebû Nuaym, age, VI, 9.

⁵⁶ Alî Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 182 (h. no: 28946).

⁵⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmu'l-kulûb*, s. 52

⁵⁸ Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 101

⁵⁹ Deylemî, *Firdevsu'l-ahbâr*, III, 70 (h. no: 3922)

⁶⁰ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 160 (h. no: 5473)

⁶¹ İbn Arrak, *Tenzihu'ş-şerî'a*, I, 280

⁶² Elbânî, *Daife*, III, 371 (h. no: 1227)

Rivayete İbn Arrak eserinde yer vermiş, İbnu'l-Cevzî'nin *el-Vâhiyatta* bu rivayete yer verdiğini, sahih olmadığını ve ravilerinin hepsinin ma'ruf olmadığını belirtmiş⁶³, Elbânî mevzu olduğuna hükmetmiştir.⁶⁴ Mevzu olduğu açıktır.

4- Saîd b. Museyyeb'in, Ebû Hureyre'den rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Gizli bir ilim nevi vardır. Allah hakkında mârifet sahibi olanlardan başkası bunu bilmez. Bu ilimden bahseden ârifleri, Allah hakkında aldandış halinde olanlardan başkası inkâr etmez."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Kelâbâzî ilimlerle ilgili bilgiler verirken⁶⁵, Suhreverdî-hâllere dair bazı tasavvufî ıstılahları açıklarken⁶⁶, Sulemî-*Kitâbu'l-erbaîn fi't-tasavvuf* adlı eserinde⁶⁷, İsmail Hakkı Bursevî ise mârifeti anlamaktan aciz olunmasıyla ilgili olarak zikretmişlerdir.⁶⁸

Hadisi Deylemî rivayet etmiş, ancak buradaki dipnotta isnadının zayıf olduğu belirtilmiştir.⁶⁹ Muteber kabul edilen kaynaklarda yer almayan ve isnadı zayıf olan rivayete daha ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

5-"Kim bildiği ile amel ederse, Allah Teââ, ona bilmediklerini de öğretir; amelinde muvaffak kılar, sonuçta kul cenneti hak eder (ve oraya girer). Kim de, bildiği ile amel etmezse, bildiğinde de şaşırır, Allah onu amelinde muvaffak kılmaz, sonuçta cehennemî hak eder (ve oraya girer)."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Hakîm Tirmizî⁷⁰ ve Ebû Tâlib el-Mekkî, Allah'ın insana bahşettiği faydalı ilimlerden bahsederken zikretmiştir.⁷¹

⁶³ İbn Arrak, *Tenzihu ş-şeri'a*, I, 280

⁶⁴ Elbânî, *Daife*, III, 371

⁶⁵ Kelâbâzî, age, s. 101

⁶⁶ Suhreverdî, age, s. 396

⁶⁷ Şehâvî, *Tahrîcu'l-erbaîne fi't-tasavvuf*, s. 126. Sulemî hadisle ilgili olarak şöyle der: Şeriat ilmini zâhir ilim erbabı olan şeriat bilginleri bilir; hakikat ilimini Allah'ı bilen âlimler bilir ki o gizli ilimdir. Sulemî, "el-Fark", s. 221

⁶⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Temâmu'l-feyz*, s. 194 (Birinci kısım)

⁶⁹ Deylemî, *Firdevsu'l-ahbâr*, I, 258 (h. no: 799). Ayrıca bkz. Zebîdî, age, I, 260

⁷⁰ Hakîm Tirmizî, *Beyânu'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-füdd ve'l-lub*, s. 50. Rivayeti sûfiler çeşitli açılardan kendi anlayışlarına göre yorumlamışlardır: Serrâc, kim bildiğiyle amel ederse Allah bilmediği ilimlere varis kılar sözündeki bilinmeyen ilimlerin işaret ilmi, Allah'ın kullarının kalplerine açtığı ince ve gizli mânâlar ilmi, durumları, zamanları ve zikirlerindeki safiyete göre kişilerde oluşan Kur'ân'ın ve Resûlullah'ın haberlerinin anlamları hakkında nadir hikmetler ve bilinmeyen ilimler olduğunu söyler. Bkz. Serrâc, age, s. 147. Kelâbâzî hadisle ilgili şöyle der: Kul isteneni yapar ve görevini yerine getirirse müşâhede halleri vukua gelir. Kelâbâzî, age, s. 68. Şa'rânî şu nakli yapar: Bir gün Bistâm fakihlerinden ve âlimlerinden biri, Ebû Yezîd'in yanına geldi ve ona şu soruyu sordu: Yâ Eba Yezîd! Bu ilim sana nereden geldi? Bunun üzerine Ebû Yezîd ona şöyle cevap verdi: "İlimim Allah'tan ve O'nun lutfundandır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), "Kim bildiğiyle amel ederse Allah ona bilmediği şeyleri ihsan eder" buyurmuştur. Bu cevap karşısında âlim sustu. Şa'rânî, *Tabakatü'l-kubrâ*, I, 77

Rivayeti Ebû Nuaym Enes tarikiyla merfu olarak rivayet etmiş, sonra da şöyle demiştir: “Ahmed b. Hanbel bu kelâmı, bazı tâbiünden, onlar da İsâ b. Meryem’den (s.a) rivayet etmişlerdir. Ancak bazı râviler bu kelâmı Ahmed b. Hanbel’in Nebî’den (s.a) rivayet ettiğini vehmederek, kolay ve Nebî’ye (s.a) yakın olduğu için Ahmed b. Hanbel-Yezîd b. Harun-Humeyd et-Tavil-Enes b. Mâlik senedini uydurmuşlardır. Bu isnadla rivayetin Ahmed b. Hanbel’den rivayet edilmesi muhtemel değildir.⁷² Aclûnî bu rivayeti eserine almıştır.⁷³ İrâkî de Ebû Nuaym’ın ifadelerine aynen katılmıştır.⁷⁴ Elbânî ise bu rivayeti sevkeden cemaatı ve onlardan uyduran kimseyi tanımadığını belirtmiş ve mevzu olduğuna hükmetmiştir.⁷⁵ Rivayetin uydurma olduğu açıktır.

6- İbn Abbas’dan, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Kırk gün süreyle Allah’a ihlas ile amel edenin hikmet pınarları kalbinden lisanına akar.”

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti İsmail Hakkı Bursevî ihlâsla amel eden âlimlerin mârifeti anlayabileceğiyle ilgili olarak zikretmiştir.⁷⁶ Eşref Ali ise hadisi “Sır ilimlerinin ispatı” başlığı altında açıklamaktadır.⁷⁷

Rivayeti Ebû Nuaym Ebû Eyyûb el-Ensârî’den merfu olarak rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Bu rivayeti aynı şekilde Yezîd el-Vasîfî muttasıl olarak ve Ebû Muaviye Haccac’dan mursal olarak rivayet etmiştir.⁷⁸ Hennâd es-Serî de rivayeti Haccac tarikiyla

⁷¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 119. Burada hadisile ilgili şöyle bir açıklama vardır: “Allah ona bildediklerini öğretir” sözüyle, kalb amellerinin sonucu olarak elde edilen marifet ilimleri kasdedilmiştir. Mesela, kulun imtihan haliyle, Cenab-ı Hak tarafından tercih edilmesinin, bela ile seçilmenin, azapla mükafatın arasındaki farkı bilmek, kula gelen manevî şeyleri azaltanı ve artıranı tanıma, kabz (manevî sıkıntı ve kalbi tutukluk), bast, hal, akd, cem’, tefrika ve bunlardan başka daha pek çok marifet ilmi bu kısma dahil olmaktadır.

⁷² Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 15. Ebû Nuaym burada sened tenkidini yapmıştır. Bkz. Y. Ziya Keskin, *Ebû Nuaym Hayatı, Eserleri ve Hadis İlimindeki Yeri*, (Ankara 1995, basılmamış doktora tezi), s. 150

⁷³ Aclûnî, age, II, 265 (h.no: 2542)

⁷⁴ Muhâsibî, *Risâletü'l-mustersîdîn*, s. 100 (1 nolu dipnot) Sehâvî *Fethu'l-muğîs* adlı eserinin bir yerinde, bu rivâyeti uydurma diye nitelendirirken bu haberi aynı eserin başka bir yerinde “temriz sığısı”yla da olsa istidtal için zikretmesi hadisleri değerlendirmede çifte standarta düştüğünün bariz bir örneğidir. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 89

⁷⁵ Elbânî, *Daîfe*, I, 611

⁷⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Temâmu'l-feyz*, s. 194 (Birinci kısım)

⁷⁷ Eşref Ali Tanevî, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 246

⁷⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 189; Deylemi, *Firdavsul-ahbâr*, IV, 213 (h.no: 6179); İbnü'l Esir, *Camîu'l-usûl*, XI, 557 (h.no: 9166). Suhreverdî hadisin yorumunda şöyle der: Kim, kırk gün, midesini aç tutup nefsini buna alıştıranak ihlas ile Allah için amel ederse, Rasûlullah’ın (s.a) haber verdiği gibi; Allah ona mânevî (ledünnî) ilimlerin kapısını açar. Hadisde geçen, “Kalbinden diline hikmet akar” sözüyle kalbin şu haline işaret edilmiştir: Kalbin yaşadığımız âleme dönük olması itibarıyla nefse bakan bir yönü, gayb âlemine dönük olması itibarıyla de ruha bakan diğer bir yönü vardır. Bu sıfatıyla kalp, nefiste gizlenmiş ilimleri kendi tarafına çeker ve onları, tercümanı olan dile çıkarıp ulaştırır. İlimlerin kalpten çıkması işte böyle olur. Çünkü ilim kalpte kök salmıştır. Kalp ve ruhun, ilham rütbelerinin üstünde ve ötesinde, ilhamın kaynağı olan Allah Teâlâ’ya yakınlık noktasında, farklı rütbeli vardır. Kul,

rivayet etmiştir.⁷⁹ İbnu'l-Cevzî rivayeti eserine almış, sabit olmayan bu rivayetle zâhid ve sûflerden bir grubun amel ettiğini söylemiş, rivayetin illetli olduğunu belirtmiştir.⁸⁰ Zerkeşî rivayetin zayıf senedle Enes'ten rivayet edildiğini söyler.⁸¹ Hemen yukarıdaki aynı bilgileri Aliyyu'l-Kârî, Aclûnî, Sehâvî, Derviş el-Hût ve İbn Ömer eş-Şeybânî nakletmişlerdir.⁸² Elbânî ise rivayeti tedkik ederek zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁸³ Rivayetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

7- Ebû Hallâd'dan, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Bir kula dünyada zühd ve az konuşma İhsan edildiğini gördüğünüz zaman, ona yaklaşın. Çünkü ona hikmet verilmiştir."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Muhâsibî hikmetle ilgili bilgiler verirken zikretmiştir.⁸⁴

Hadisi Ebû Hallâd'dan İbn Mâce, Ebû Nuaym ve Beyhakî rivayet etmişlerdir.⁸⁵ Ebû Ya'la'nın Abdullah b. Ca'fer'den yapmış olduğu rivayet mevcut olmakla birlikte rivayetin isnadındaki Ömer b. Hârûn'un metruk olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶ Rivayete son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Muhâsibî burada bu mânada başka bir hadise de yer verir: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Bir kula dünyada zühd verildiği zaman şu üç haslete vâris olur: Akrabasız bir dostluğa, malsız bir zenginliğe ve talimsiz bir ilme."⁸⁷ Kaynağı bulunamadı. Kaynağı belli olmayan rivayete son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Benzer rivayet şöyledir:

Ebû Hureyre'den, Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir: "Hikmet on cüzdür. Dokuzu uzlet, biri de susmaktır."

Suhreverdî bu mânadaki bir sözü sohbet ve tesirleri bölümünde uzlet ve halvetten bahsederken zikretmiştir.⁸⁸

---

mâsivadan kesilerek tamamen Allah Teâlâ'ya yöneldiğinde, vücudunda alınacak mânevî mesafeleri kateder ve nefsinin madeninden ilim cevherlerini çıkarır. Suhreverdî, age, 194-195.

⁷⁹ Hennâd es-Serî, *Kitâbu'z-zuhd*, II, 357 (h.no: 678)

⁸⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevduat*, III, 144-145

⁸¹ Zerkeşî, *Tezkire*, s. 137

⁸² Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 315 (h.no: 454); Aclûnî, age, II, 224 (h.no: 2361); Sehâvî, age, s. 620-621 (h.no: 1054); Derviş el-Hût, age, s. 411 (h.no: 1330); İbn Ömer eş-Şeybânî, age, s. 158

⁸³ Elbânî, age, I, 111-112.

⁸⁴ Muhâsibî, *el-Vesâyâ*, s. 293

⁸⁵ İbn Mâce, *37/Zuhd*, I (II, 1373, h. no: 4101); Ebû Nuaym, age, X, 405; Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, IV, 254 (h. no: 4985). Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 267

⁸⁶ Heysemî, age, X, 286

⁸⁷ Muhâsibî, *el-Vesâyâ*, s. 293-94

⁸⁸ Suhreverdî, age, s. 329

Rivayeti İbn Ebi'd-Dunyâ ve Ebû Nuaym Vuheyb b. Verd'den, Beyhâkî⁸⁹ ve İbn Adî Ebû Hureyre'den haber vermişlerdir. İbn Adî rivayette bulunan Muharrız b. Hârûn'un munkeru'l-hadîs olduğunu nakletmiştir.⁹⁰ Suyûtî rivayete hasen rumuzunu koymuştur.⁹¹ Ancak onun tesahülû mâlum ve meşhurdur. Rivayetin uydurma olma ihtimali yüksektir.

8- Rasûlullah (s.a) Harise⁹²'ye "İmanın hakikatı nedir? diye sorduğu vakit O, "Dünyadan el etek çekince, gündüzlerim susuz, gecelerim uykusuz hale geldi. Rabbimin arşını açıkça görür gibi oldum. Birbirini ziyaret eden cennet ehli ile yekdiğerine düşman kesilen cehennem ehlini görür gibiyim demiştir. Harise, "Dünyadan el etek çekince Allah kalbimi nurlandırdı da daha evvel bana gaib olan hususlar gözle görülür gibi bir vaziyete geldi" diye durumunu Rasûlullah'a (s.a) haber vermişler. Bunun üzerine Rasûlullah da (s.a) "Bir kimse Allah'ın kalbini nurlandırdığı birisini görmek isterse Harise'ye baksın", buyurmuştur.

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Kelâbâzî yakîn, müşâhede ve mârifet konularını işlerken⁹³, Ebû Tâlib el-Mekkî de benzer konulardan bahsederken zikretmiştir.⁹⁴ Ayrıca rivayetin itikad kitaplarında yer alması dikkat çekicidir.⁹⁵

Rivayeti İbn Mubârek, Abdurrezzâk, Taberânî ve Beyhâkî rivayet etmiş⁹⁶, Heysemî ise iki benzer rivayet vermekte birisinin isnadında İbn Lehi'a'nın bulunduğunu ve araştırılması gerektiğini, diğerinin isnadında ise Yûsuf b. Atiyye'nin yer aldığını ve onunla ihticac edilmeyeceğini söylemektedir.⁹⁷ Abdurrezzâk'taki rivayetin dipnotunda İbn Mubârek'in rivayetin mu'dal olduğu belirtilmektedir.⁹⁸ Zehebî ise râvi tenkidi yaparken rivayeti iki yerde zikreder. Birinde Yûsuf b. Atiyye'nin bulunduğunu, "onun zayıf bir râvi olduğu hususunda ittifak edildiğini"⁹⁹, ikinci

⁸⁹ İbn Ebi'd-Dunyâ, *es-Samtu ve ââbu'l-lisân*, s. 54 (h. no: 36); Ebu Nuaym, age, VIII, 153; Beyhâkî, *ez-Zuhdu'l-kebir*, s. 95 (h. no: 127)

⁹⁰ İbn Adî, age, VI, 442. İbn Adî rivayette bulunan Muharrız b. Harûn'un munkeru'l-hadîs olduğunu nakletmiştir.

⁹¹ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağır*, I, 591 (h.no: 3828)

⁹² Hârise b. Mâlik en-Nu'mânî el-Ensârî. Hayatı için bkz. Nuri Topaloğlu, "Hârise b. Nu'mân", *DİA*, XVI, 202.

⁹³ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 15, 127, 141, 144.

⁹⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 95.

⁹⁵ Bkz. Beyazîzâde, Ahmet b. Hasan, *el-Usûlu'l-Münife Li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Thk. İlyas Çelebi, İstanbul, 2000, s. 93-94.

⁹⁶ Abdullah İbn Mubârek, *Kitâbu'z-zuhd*, s. 106 (h. no: 314); Abdurrezzâk, *el-Musanef*, XI, 129 (h. no: 20114); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 2662-67 (h. no: 3367); Beyhâkî, *Şuabu'l-imân*, VII, 362-63 (h. no: 10590-10592). İbn Hibbân, rivayeti Ahmed b. Hasan b. Ebân el-Misrî'nin isnadını değiştirdiği hadisleri verirken zikreder. Bkz. İbn Hibbân, *Mecrâhîn*, I, 150.

⁹⁷ Heysemî, age, I, 57.

⁹⁸ Bkz. Abdurrezzâk, *el-Musanef*, XI, 129 (4 nolu dipnot).

⁹⁹ Zehebî, *Mizân*, IV, 469 (r. 9877)

rivayeteki Cerîr b. Utbe'nin ise "hakkında çok konuşulduğu ve iki bâtil hadis rivayet ettiğini" nakleder.¹⁰⁰ İsnadında problem olduğu anlaşılan rivayete son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

9- Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Karnınızı aç bulundurunuz, ihtirası terkediniz, bedeninizi çıplak bırakınız, emellerinizi kısa tutunuz, ciğerlerinizi susuz bırakınız, dünyayı terkediniz, umulur ki bu sayede Rabbinizi kalplerinizle görürsünüz."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Hucvîrî müşahede bahsinde zikretmiştir.¹⁰¹

İrâkî aslını bulamadığını söylemektedir.¹⁰² Rivayetin aslı olmadığı anlaşılmaktadır.

10- Ebû Tâlib Mekkî Abdullah b.Mes'ûd, Suhreverdî, Hasan Basrî yoluyla, Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletti: "Kur'an'da nâzil olan her âyetin bir zâhiri ve bir de bâtını vardır. Her bir harfinin bir sınırı, her bir sınırının da bir matlaı vardır."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib Mekkî, Kur'an tilaveti ve Kur'an ayetlerinin anlaşılmasıyla ilgili konuları ele alırken¹⁰³, Suhreverdî ise ilmin yazılması ile ilgili olarak zikretmiştir.¹⁰⁴

Rivayetin çeşitli rivayet tarikleri vardır.

1-Abdullah b. Mes'ud Rivayetleri:

â-Abdullah b. Mes'ud'un şöyle dediği nakledilmiştir: "Kur'an yedi harf üzere indirildi. Ondaki her harfin bir zâhiri ve bir de bâtını vardır."¹⁰⁵

b-"Kur'an'ın bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir de muttala'ı vardır"¹⁰⁶

c-"İşte bu Kur'an'daki her harfin bir haddi, her haddin de bir muttala'ı vardır."¹⁰⁷ İbn Mesud'a nisbet edilen bu üç rivayetin ilk varyantı Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde de yer almaktadır. Ancak burada, rivayetin yer aldığı diğer kaynakların hiç birinde

¹⁰⁰ Zehabî, age, III, 27 (r. 5475)

¹⁰¹ Hucvîrî, age, s. 474

¹⁰² İrâkî, age, III, 214; Zebîdî, *İthâf*, VII, 288

¹⁰³ Ebû Tâlib Mekkî, *Kâtu'l-Kulûb*, I, 51.

¹⁰⁴ Suhreverdî, age, s. 81

¹⁰⁵ Bkz. Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, IX, 83; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 152; İbn Belbân, *el-İhsân*, I, 276;

¹⁰⁶ Bkz. Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nşr. Abdülmecîd es-Silefî, Mektebetü'l-Ülûm, Musul, 1983, IX, 136; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 153.

¹⁰⁷ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX, 136; Suyûtî, Celâlüddîn Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trz., II, 236. İbn Mes'ud'dan nakledilen bu üç versiyon için ayrıca bkz. Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sünne*, nşr. Zuheyr eş-Şâviş, Şuayb el-Amavût, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1983, I, 262 vd.

bulunmayan bir idrac göze çarpmaktadır. Rivayetin sonuna iliştirilen bu idracta İbn Mes'ud'un dilinden, zâhir ve bâtının bilgisinin Hz. Ali'de olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁸

2- Bazı lafız farklılıklarıyla rivayeti Abdurrahman b. Avf,¹⁰⁹ Ali b. Ebî Tâlib¹¹⁰ ve meşhur tabî Hasen el-Basrî¹¹¹ kanalıyla da nakledilmiştir. Ancak bu varyantıyla rivayet, hem sübut hem de delâlet açısından ciddi problemler arz etmektedir. Zira, rivayetin özellikle Sünnî hadis ve tasavvuf kaynaklarında yer alan çeşitli varyantları incelendiğinde, bu sözlerin Hz. Peygamber'e mi, sahâbeden birine mi yoksa herhangi bir mutasavvıfa mı ait olduğu hususu, çözümü oldukça zor bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, Sünnî kaynaklardaki bazı varyantlarında mevkuf olarak İbn Mes'ud'a izafe edilen rivayet, yine aynı kaynaklarda merfû olarak Abdurrahmân b. Avf ve mürsel olarak da Hasen el-Basrî'ye nisbet edilmiştir.¹¹² Buna karşılık aynı rivayet, Sülemî'nin tefsirinde Hz. Peygamber'e ve Hz. Ali'ye¹¹³ nisbet edilirken, Tüsterî'nin tefsirinde ise bizzat müellifin kendi sözü gibi aktarılmıştır.¹¹⁴ Öte yandan, Gazzâlî'nin *Mişkâtü'l-Envâr* adlı risalesinde Hz. Ali'den mevkuf olarak nakledilme ihtimaline dikkat çekilmekle birlikte, Hz. Peygamber'in hadisi olarak takdim edilmiş;¹¹⁵ ancak *İhyâ'*'da bunun İbn Mes'ud'a ait bir söz olduğu (mevkuf) kaydedilmiştir.¹¹⁶ Muhyiddin İbnü'l-Arabî veya Abdürrezzâk el-Kâşânî ise bu rivayeti keşf yoluyla Hz. Peygamber'den aldığını ileri sürmüştür.¹¹⁷ Rivayetin kaynağı konusundaki bu belirsizlikten dolayı İsmâil Cerrahoğlu şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "Bu sözler, bir tasavvufî tefsirde, bir mutasavvıfın sözü olarak geçerken, başka bir tasavvufî tefsirde ise bu söz Hz. Ali'ye atfedilmektedir. Demek ki, tasavvuf erbabı da kendi hareket ve görüşlerini tasvib için, Sahâbeye ve Peygambere atıf yapmaktan çekinmemişlerdir."¹¹⁸ Herhalde bu durumdan olacak ki, İbn Teymiyye rivayetin açıkça

¹⁰⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, 65. Ayrıca bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, s. 226.

¹⁰⁹ Rivayetin Abdurrahman b. Avf versiyonu şöyledir: "Kur'an Arş'ın altındadır. Onun, insanların delil getirecekleri bir zâhiri ve bir bâtını vardır." Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, II, 236.

¹¹⁰ Hz. Ali'ye atfedilen versiyondaki ifade şöyledir: "Kur'an'daki her ayetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir muttalayı vardır." Bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, I, 75 (Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, s. 227'den Naklen)

¹¹¹ Hasen el-Basrî versiyonu ise şöyledir: "Her ayetin bir zâhiri, bir bâtını vardır. Her harfin bir haddi, her haddin de bir muttalayı vardır." Bkz. Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, I, 262; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 236.

¹¹² Suyûtî, *el-İtkân*, II, 236.

¹¹³ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, I, 74-75 (Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, s. 227'den Naklen)

¹¹⁴ Tüsterî, *Sehl b. Abdillâh, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kubrâ, Ysz.Tsz., s. 3.

¹¹⁵ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Mişkâtü'l-Envâr, [Mecmûatü'r-Resâilü'l-İmâm el-Gazzâlî içinde]*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996., s. 283.

¹¹⁶ Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 257.

¹¹⁷ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Mustafa Gâlib, Dâru'l-Endelüs, Beyrut, trz., I, 4.

¹¹⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, II, 11.

uydurma olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁹ Muteber kabul edilen eserlerde yer almayan, klasik Hadis usûlünde üçüncü dereceden sahih kabul edilen bazı hadis mecmuaları ile muhtelif dönemlere ait tasavvuf kaynaklarında nakledilen ve zâhir-bâtin ayrımı olduğunu akla getiren bu rivayete, daha ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

11- Ebû Saîd'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Müminin firasetinden sakının, Çünkü o baktığında Allah'ın nuru ile bakar."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Hâris el-Muhâsibî, Serrâc ve Ebû Talib el-Mekkî firaset meselesini açıklarken zikretmiştir.¹²⁰ Sulemî de *Kitabu'l-erbaîn fi't-tasavvuf* adlı eserinde yer vermiştir.¹²¹ Ebû'l-Fadl el-Makdisî sûflerin özelliklerinden bahsederken zikretmiştir.¹²² Hadisi Eşref Ali "feraset" başlığı altında yorumlamaktadır.¹²³

Tirmizî'nin garib diye nitelendirdiği hadisi¹²⁴, Ebû Nuaym, Taberânî ve İbn Abdî'l-ber müşterek senedle Ebû Umâme rivayetini nakletmişlerdir.¹²⁵ Buhârî de hadise *et-Târîhu'l-kebîr* adlı eserinde yer vermiştir.¹²⁶ İbnu'l-Cevzî de İbn Ömer, Ebû Saîd, Ebû Umâme ve Ebû Hureyre'den olmak üzere dört ayrı nakil zikreder.¹²⁷ Zehebî¹²⁸ ve İbnu'l-Cevzî'nin¹²⁹ çok zayıf ve munkar diye tanıttıkları rivayet, Muhammed b. Kesîr, Amr b. Kays, Atiyye ve Ebû Saîd senediyle gelen nakildir. Nitekim Tirmizî'nin rivayeti üçüncü ravi Amr b. Kays'tan itibaren Mûsâ b. Sellâm tarikiyle rivayet edilmiştir. Suyûtî'nin hasen dediği rivayete¹³⁰ Elbânî zayıf demiştir.¹³¹ Rivayetin zayıf olduğu açıktır.

¹¹⁹ İbn Teymiyye, *Risâle fi İlmî'l-Bâtın ve 'z-Zâhir [Mecmû'u Fetâvâ içinde.]*, XIII, 231-232. Rivayetle ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an Ve Aşırı Yorum*, s. 225-232.

¹²⁰ Hâris el-Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 98; Serrâc, age, s. 298; Ebû Talib el-Mekkî, age, I, 118, 120. Serrâc burada Yûsuf b. Huseyn'den şöyle bir nakilde bulunur: "Ona bu hadis sorulmuş, o da bu hadisin Resûlullah'ın (s.a) hak sözlü olduğunu, firasetin iman ehlinin hususiyeti ve Allah'ın kalbini nurlandırıp göğsünü açtığı kimseler için de ayrı bir ikram olduğunu söylemiştir."

¹²¹ Şehâvî, *Tahricu'l-erbeîne fi't-tasavvuf*, s. 133 Sulemî *Tabakat*'ında Ebû Nuaym *Hilye*'de bu hadisin 'ittekü' yerine 'ihzerü' şeklindeki rivâyetine yer verir. Sulemî, *Tabakatu's-süfiyye*, s. 156; Ebû Nuaym, age, X, 271-72

¹²² Ebû'l-Fadl el-Makdisî, *Safvetu's-safve*, s. 526. Buradaki rivâyet "fe innehu yenzuru halfe'l-basar" şeklindedir.

¹²³ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 69.

¹²⁴ Tirmizî, 48/Tefsir, 16 (V, 278, h. no: 3127).

¹²⁵ Ebû Nuaym, age, VI, 118; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VIII, 102 (h. no: 7497); İbn Abdî'l-ber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, I, 196.

¹²⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 354 (r. 1529).

¹²⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevduat*, III, 145-148.

¹²⁸ Zehebî, *Mizân*, IV, 17.

¹²⁹ İbnu'l-Cevzî, age, III, 146-147.

¹³⁰ Suyûtî, *el-Leâli*, II, 330.

¹³¹ Elbânî, *Daiife*, IV, 299-302 (h. no: 1821). Ayrıca bkz. Şehâvî, *Mekâsıd*, s. 59 (h. no: 23); Aclûnî, age, I, 41-43 (h. no: 80); Şevkânî, *Fevaid*, s. 243 (h.no: 724).

12- Rasûlullah (s.a), Allah Teâlâ'nın: "Allah kimi doğru yola ulaştırmak isterse, onun kalbini İslâm'a açar"¹³² âyetini okuyunca, ashâb-ı kirâm: "Yâ Rasûlallah bu açılma nedir, nasıl olur?" diye sordular. O zaman Hz. Peygamber (s.a), "Allah'ın hidayet nuru kalbe atılınca kalp açılır ve genişler" buyurdu. "Bunun bir alâmeti var mıdır?" diye sorulunca da:

"Evet, bunun alâmeti; bu aldanma yeri olan dünyadan kalbi çekmek, ebediyet yurdu olan âhirete yönelmek ve başa gelmeden önce ölüm için hazırlanmaktır", buyurdu.

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib el-Mekkî Allah'ın kalbe koyduğu ilimle kalbin açılması bahsinde zikretmiştir.¹³³

Rivayet tefsir kitaplarında yer almaktadır.¹³⁴ Sadece tefsir kitaplarında yer alan ve tasavvufî unsurlar ihtiva eden rivayeti son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

13- Hâris el-A'ver'in Hâris'ten naklettiğine göre Hz. Ali, Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Kur'ân ulemânın doyamadığı, çokça tekrarlamakla eskimeyen, harikuladeliği tükenmeyen bir kitaptır."

Eşref Ali hadisi "Vehbî ilimler ve kalbe gelen ilhamlar" başlığı altında yorumlamaktadır.¹³⁵ Konuyla ilgisi tam anlaşılmamaktadır.

Hadisi Tirmizî, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmiş¹³⁶, Tirmizî isnadının meçhul olduğunu, isnaddaki Hâris hakkında bir şeyler söylendiğini ifade etmiştir. Bu sebeplerden dolayı rivayete ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.

14- Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ benim kalbime neyi ilka etmişse, ben de aynını Ebû Bekr'in kalbine koydum."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Abdurrahman Câmî ve İmam-ı Rabbânî gibi suffiler "vasıtasız ilim" türüne delili olarak zikretmişlerdir.¹³⁷

Rivayet bazı *Mevdûât* türü eserlerde yer almakta, bundan dolayı mevzu kabul edilmektedir.¹³⁸

¹³² En'âm 6/125

¹³³ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kıtu'l-kulûb*, I, 148

¹³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 26; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 327; Suyûtî, *ed-Durri'l-mensûr*, III, 354-355. Ebû Tâlib el-Mekkî, Rasûlullah'ın (s.a) bunu söylemesinin sebebi ile ilgili olarak, dünyaya karşı zühed Mevlâ'nın hizmetine yönelmek ve O'nun güzel tevfiği olduğunu zikretmiştir. Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 148.

¹³⁵ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 52-53.

¹³⁶ Tirmizî, 46/Fedâilü'l-Kur'ân, 14 (V, 158-159, h. no: 2906); Dârimî, 23/Fedâilü'l-Kur'ân, 1 (II, 526-527, h. no: 3331); *Musned*, I, 91.

¹³⁷ Câmî, Abdurrahman *Nefehâtu'l-uns*, s. 58; İmam-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, İstanbul, Tsz., II, 176; Muhammed b. Abdillâh el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye (Âdâb)*, Terçime: Ali Hüsrevoğlu, İstanbul, 1980., s. 22,33

15- İbn Ömer'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Allah, hakkı Hz. Ömer'in diline ve kalbine yerleştirdi." İbn Ömer şöyle anlatıyor: Her ne zaman milletin içinde bir hadise meydana gelmişse insanlar o hadise hakkında birşeyler söylediler. Hz. Ömer de düşüncesini ortaya koyacak bir şeyler söyledi. Ancak Kur'an, Hz. Ömer'in dediği şekilde nâzil oldu.

Eşref Ali hadisi "İlham ve sadık firâset" başlığı altında açıklamaktadır.¹³⁹

Hadisi Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmiş, Tirmizî hadisi hasen-garib diye nitelendirmiştir.¹⁴⁰ Garib olan rivayetlere karşı son derece ihtiyatlı olmak gerekir.

16- Ebû Hureyre'den Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Önceki ümmetlerde muhaddesler vardı. Sizdeki de Ömer b. Hattab'dır."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Hakîm et-Tirmizî Hatmu'l-velâye konusunda muhaddesi anlatırken¹⁴¹, Ebû Tâlib el-Mekkî benzer konulardan bahsederken¹⁴² Hucvîrî de Ömer b. Hattab'dan bahsederken zikretmiştir.¹⁴³

Hadisi Buhârî, Muslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmişlerdir.¹⁴⁴

Benzer hadisler şöyledir:

Ebû Hureyre'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Bir çoban sürüsünü otlatırken, bir kurt koşarak gelip, sürüden bir koyun kapar. Çoban kurdun peşine düşer ve koyunu ondan kurtarır. Ancak kurt çobana dönüp bakar ve "Bu koyunlara yırtıcı hayvanların geleceği ve benden başka çobanın olmadığı günde onlara kim bakacak?" der. Halk bunun üzerine kurt konuşur mu? diye hayrete düşerler. Rasûlullah (s.a) (onların bu tereddütleri üzerine), "Buna ben inanıyorum, Ebû Bekir ve Ömer de inanıyor" der. Halbuki o sırada Ebû Bekir ve Ömer orada değillerdi.

Hadisi Buhârî, Muslim ve Tirmizî rivayet etmişlerdir.¹⁴⁵

Ebû Hureyre'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Bir adam bir ineği sevkederken üzerine bindi. İnek adama bakıp dile geldi ve "Ben bunun için değil, ben ziraat için yaratıldım" dedi. Halk hayret ve korku ile, "Subhanallah, konuşan bir inek

¹³⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevduat*, I, 319; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 455; Derviş el-Hût, age, s. 391.

¹³⁹ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 189.

¹⁴⁰ Tirmizî, 50/Menâkıb, 17 (V, 577, h. no: 3682); İbn Mâce, Mukaddime, 11 (I, 40, h. no: 108); *Musned*, II, 53, 95, 401; V, 145, 165, 177.

¹⁴¹ Hakîm Tirmizî, *Hatmu'l-velâye*, s. 356-357.

¹⁴² Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 120.

¹⁴³ Hucvîrî, age, s. 158.

¹⁴⁴ Buhârî, 62/Ashabi'n-nebî, 6 (IV, 200); Muslim, 44/Fedâilu's-sahâbe, 23 (IV, 1964); Tirmizî, 50/Menâkıb, 18 (V, 581, h. no: 3693); *Musned*, VI, 55.

¹⁴⁵ Buhârî, 41/Hars, 4 (III, 67); Enbiyâ, 50; Muslim, 44/Fedâilu's-sahâbe, 13 (IV, 1857-58); Tirmizî, 50/Menâkıb, 18 (V, 582, h. no: 3695).

ha! dediler. Rasûlullah (s.a): “Ben onun konuşmasına inanıyorum. Ebû Bekir ve Ömer de inanıyorlar” buyurdular.

Hadisi Muslim rivayet etmiştir.¹⁴⁶ Bu iki hadisin sahih olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in faziletine dair ve mucizevî motifler taşıyan bu rivayetlere karşı dikkatli olmak gerekir.

17- Ebû Hureyre anlatıyor: “Allah’ın Rasûlü’nden iki kap dolusu ilim aldım. Onlardan birini dağıttım; ötekine gelince, eğer onu da dağıtsaydım, benim şu boynum kesilirdi.”

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti İbn Arabî *Futûhât*’ta sır (bâtın) ilminin varlığıyla ilgili olarak zikretmiştir.¹⁴⁷

Hadisi Buhârî rivayet etmiştir.¹⁴⁸

18- Ebû’d-Derdâ şöyle demiş: “Allah’ın Rasûlü’ne mârifetten sordum: Dedi ki: Cibrîl’e sordum, Cibrîl de Allah’a sordum, dedi. Allah buyurdu: O sırlarımdan bir sırdır. Onu ancak beni bilmeyle yarar bir sırta emanet ederim dedi.

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Sülemî mârifet babında zikretmiştir.¹⁴⁹

Kaynağını bulamadım. Kaynağı belli olmayan rivayetin mevzu olma ihtimalinden dolayı son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

19- Hz. Âişe, Rasûlullah’ın (ş.a) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İlim ikidir: Bir ilim var ki kalpte sabittir. Bir ilim de var ki lisandadır. İşte o, Yüce Allah’ın kullarına hücctedir.”

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib el-Mekkî ve Sülemî zâhir ve bâtın ilminden bahsederken zikretmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Muslim, 44/Fedâilu’s-sahâbe, 13 (IV, 1857-58).

¹⁴⁷ Bkz. İbn Arabî, *Mârifet ve Hikmet*, s. 61.

¹⁴⁸ Buhârî, 3/İlim, 42 (I, 38). Bazı şarihler hadiste geçen, söylenmeyen ilimle ilgili hususların kıyamet alametleri, olacak olan fitneler ve istikbalde vuku bulacak hadiseler olduğunu söylemektedirler. Bkz. Aynî, *Umdetu’l-kârî*, II, 153; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 293; Kastalânî, *İrşâdi’s-sâri*, I, 212. Bu şarihlerin açıklamalarında sırlı ilimlerden ve gizli olan şeylerden bahsedilmemektedir. Yine Ebû Hureyre “Benim Rasûlullah’tan (s.a) ezberlediğim öyle hadisler vardır ki, onları size söylemedim. Eğer bu hadislerden birini sizlere söyleyecek olsam, beni taşlarla recmederdiniz...” Hâkim, *Mustedrek*, III, 509 (h.no: 6162). Hâkim bu hadisin sahih olduğunu söylemiş, Zehebî de bu hükme katılmıştır. Ayrıca rivayetin tahrir ve değerlendirmesi için bkz. Sami Şahin, *Ebû Hureyre’nin Ölümüne Sebep Olabilecek Gizli Bilgiler*, (yayınlanmamış çalışma) s. 1-4. Muhammed Parsa (ö.822/1419) rivayetle ilgili olarak şöyle bir nakilde bulunur: Ebû Hureyre’nin birincisiyle muradı ahkâm ve ahlak konularındaki ilimdir. Diğerî ağıyardan gizlenmesi gereken ve sadece marifetullahı sahip kimselere tahsis edilmiş ilimdir. Muhammed Parsa, *Faşu’l-Hitâb (Tevhîde Giriş)*, s. 35.

¹⁴⁹ Sülemî, age, s. 83.

¹⁵⁰ Ebû Talib el-Mekkî, age, I, 120 Sülemî, “el-Fark”, s. 221

Bu rivayeti İbn Mubarek *Kitâbu 'z-zuhd'* ünde Dârimî *Sunen'*inde, İbn Abdi'l-ber *Câmiu beyâni 'l-ilm'*inde Hasan Basrî'den mursal olarak rivayet etmişlerdir.¹⁵¹ *Câmiu beyâni 'l-ilm'*'i tahkik eden Ebû'l-Eşbâl *ez-Zâhiri'* bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.¹⁵² Rivayetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

2- Gelecekte olabilecek hadiselerle ilgili rivayetler.

1- Tasavvuf literatürü içerisinde önemli yere sahip olan *Kutû'l-kulûb* ve *Âvârif*'te gelecekte olabilecek durumlarla ilgili olarak şu rivayete yer verilmektedir:¹⁵³ “İki yüz senesinden sonra ümmetime bekârlık helâl kılınmıştır. Sizden birisinin o zamanda bir enik (köpek yavrusu) yetiştirmesi çocuk yetiştirmesinden daha hayırlıdır.” Başka bir rivayet ise şu biçimdedir: “İki yüz yılında sizin en hayırlınız ailesi ve malı olmayan bekâr kimsedir.”¹⁵⁴ Bu tür hicrî “yüzelli”, “yüz altmış”, “yüzelli dört”, “üçyüz altmış”, “üçyüz seksen” yıllarından sonra bekarlığın helal olacağı evlenmenin fenalığıyla ilgili rivayetler genelde mevzuat kitaplarında yer almaktadır.¹⁵⁵ Benzer rivayet şöyledir: İsâ b. Vâkid anlatıyor: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Yüz seksen senesi olduğu zaman size gurbeti (yurdundan uzaklaşmayı) ve dağların tepelerinde ibadete çekilmeyi helâl kıldım.”¹⁵⁶

Rivayeti İbnu'l-Esîr eserinde rivayet etmiştir.¹⁵⁷ *Câmi'u'l-usûl'u* tahkik eden Abdulkâdir Arnavut bu hadis ile ilgili şunları söyler: Bu hadis sahih hadisler terstir. Çünkü rivayette evlenmeden uzaklaşmayı gerektiren bir durum söz konusudur. Nikâhtan men eden hiçbir sahih rivayet mevcut değildir. Çünkü İslâm nikâhla ilgili pek çok hüküm ortaya koymuş ve nikâhı teşvik etmiştir.¹⁵⁸

İbn Kayyim, belli konulara dair sahih hadis bulunmadığına dair zikrettiği genel kaidelerin birinde bekârlığı öven hadislerin bâtıl olduğunu ifade eder.¹⁵⁹ Sehâvî, bu mânada pek çok hadis vardır, fakat hepsi de son derece zayıftır, der.¹⁶⁰ Fîrûzâbâdî (ö.817/1415) de hicrî yüz yılından sonra bekarlığı öven ve evlenip çocuk sahibi olmanın

¹⁵¹ Abdullah İbn Mubarek, *Kitâbu 'z-zuhd'*, s. 407 (h.no: 1161); Dârimî, Mukaddime, 34 (364, 365); İbn Abdi'l-ber, *Câmiu beyâni 'l-ilm'*, I, 661 (h. no: 1150)

¹⁵² İbn Abdi'l-ber, *Câmiu beyâni 'l-ilm'*, I, 661

¹⁵³ Ebû Tâlib el-Mekkî, age, II, 239; Suhreverdi, age, s. 105.

¹⁵⁴ Suhreverdi, age, s. 105.

¹⁵⁵ Bkz. Sağâni, age, s. 60 (h.no: 98) Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 461; Sehâvî, age, s. 329 (h.no: 452); İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenahiye*, II, 635-36; Aclûnî, age, I, 386-87; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-'aliyye*, IV, 274 (h.no: 4426).

¹⁵⁶ Eşref Ali rivayeti “Evlenmeyi terketme ve uzlet” başlığı altında açıklamaktadır. Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 251

¹⁵⁷ İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, XI, 783 (h.no: 9485).

¹⁵⁸ Bkz. İbnu'l-Esîr, age, XI, 783.

¹⁵⁹ İbn Kayyim, *el-Menâru'l-münîf*, s. 127

¹⁶⁰ Sehâvî, age, s. 329

kötü olduğuna dair rivayetlerin “sabit” olmadığı şeklinde görüşe sahiptir.¹⁶¹ Goldziher, zühd hareketinin İslâm’ın tabii elemanlarının biri haline geldiği zaman, İslâm’da görülen keşişlik ile, açıkça bunun aleyhinde olan aslı inanın, uydurma hadisler aracılığıyla uzlaştırılması gerektiği sık sık duyuldu, der ve bu yapay gerçekleştirilmede hadisin rolü çerçevesinde bu tür hadisleri zikreder.¹⁶² Aslında ahir zamanda bekar kalmak, perhiz tatbik etmek gibi hususlarda Hristiyanî bir etkiden de söz etmek mümkündür. Pavlus’un Timoteyus’a yazdığı birinci mektubun dördüncü bölümünde bu etkiye işarette şöyle demektedir: “Bu yalancılar evlenmeyi yasaklayacak, Tanrı’nın, iman eden ve gerçeği bilenlerin şükranla yemesi için yarattığı yiyeceklerden çekinmek gerektiğini buyuracaklar. Oysa Tanrı’nın yarattığı her şey iyidir; ve şükranla kabul olunursa, hiçbir şey reddilmemelidir.”¹⁶³

3- Abdullah b. Mesud’dan, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki; dinini kurtarmak için, oradan oraya giden şaşkın tilki gibi, bir köyden diğer bir köye, bir tepeden diğer tepeye, bir delikten diğer deliğe kaçan kimseden başka hiçbir ehl-i dinin dini selâmette kalmaz.” Ashâb: “Bu ne zaman olur yâ Rasûlallah?” diye sorduklarında; Hz. Peygamber (s.a): “Geçim ancak, Allah’a isyan edilerek elde edildiği zamandır. O zaman gelince bekâr kalmak helâl olur.” buyurdu. Ashâb: “Bu nasıl olur Ya Rasûlallah! Halbuki evlenmekle emrolunduk?” dediler. Rasûlullah (a.s), “O zaman olduğunda, kişinin helâki anne-babasının elinde olur. Anne babası yoksa hanımı ve çocuğu elinde olur. Eğer hanımı ve çocuğu yoksa, yakının elinde olur” buyurdu. Ashâb: “Bu nasıl olur yâ Rasûlallah?” dediler. Hz. Peygamber (s.a): “Geçim darlığı sebebiyle onu ayıplarlar. O da güç getiremeyeceği şeylerin altına girer. Nihayet onu helak olacağı yerlere sürüklemiş olurlar!” buyurdu.

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Suhreverdî sohbet ve tesirleri bölümünde uzlet ve halvetten bahsederken zikretmiştir.¹⁶⁴

Rivayeti Hattâbî *el-Uzle* adlı eserinde rivayet etmiştir.¹⁶⁵ İslâmın genel esaslarına uymadığı açıkça görülmektedir.

¹⁶¹ Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb, *Sıfır’ı-Saâde*, Thk. Halil el-Meys, Beyrut, 1986, s. 286. Ayrıca bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İstanbul, 2001, s. 145-147, 176-179.

¹⁶² Goldziher, “İslamiyetin İlk Zamanlarında Zühd”, s. 539. Goldziher, bu yapay gerçekleştirilmede hadisin rolünün, Süleyman b. İsa es-Sicfî tarafından yayılmış Hz. Peygamber’e ait olduğu söylenen bir sözde açıkça ortaya çıktığını söylemekte, yaşadığı zaman bilinmeyen bu hadis uydurucusunun, düzenli bir isnad zinciri ile Hz. Peygamber’den merfû olarak şu söyletini yaydığını belirtmektedir: “Üçyüz seksen senesi olduğu zaman size dünyadan el etek çekmek ve dağların tepelerinde ibadete çekilmek helâl kılınmıştır.” *Zehebî, Mizân*, II, 218-219

¹⁶³ İncil, Pavlus’un Timoteyus’a yazdığı birinci mektub, 4/3-4

¹⁶⁴ Suhreverdî, age, s. 329

¹⁶⁵ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Bustî, *el-Uzle*, Thk. Adil Abdulmevcûd, Kahire, 1987; Ayrıca bkz. Muhammed Besyûnî Zağlûl, *Mevsû’atu etrâfi’l-hadis*, VI, 812

4- Ebû Saîd'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Müslümanın en hayırlı malı, dağların tepelerinde ve vadilerin arkasında dolaşan koyunlarının olmasıdır. Müslüman dinine bağlılığı sebebiyle fitnelerden kaçar."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Suhreverdî eserinin sohbet ve tesirleri bölümünde uzlet ve halvetten bahsederken zikretmiştir.¹⁶⁶ Eşref Ali ise rivayeti "Maslahattan dolayı uzlet" başlığı altında yorumlamaktadır.¹⁶⁷

Hadisi Buhârî, Nesâî, İbn Mâce, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmişlerdir.¹⁶⁸

Sonuç

Bütün bu değerlendirmelerin yanında şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'an'da gayb bilgisinin ulûhiyet vasıflarından biri olduğu¹⁶⁹ ve insanların bilgi edinme vasıtalarının dışında kaldığı; ancak Allah'ın bazı peygamberlerini dilediği bilgilere muttali kıldığı kabul edilmiştir. Çünkü Kur'an'a göre gayba ait haberlerin yegane kaynağı vahiydir. Bu itibarla, bazı mutasavvıfların bazı gaybî bilgilere vakıf olduklarını iddia etmeleri, ayrıca da Şifilerin, Hz. Peygamber'in kendisine gelen vahiylerin bâtinî anlamlarını yalnızca Hz. Ali'ye bildirdiğini, bu sebeple Hz. Ali'nin sahip olduğu bilginin ve yaptığı yorumların vahye dayandığını iddia etmeleri, Rasûlullah'n nâzil olan vahiylerin tamamını bütün ümmete tebliğ ettiğini bildiren Kur'an ayetleriyle çelişmekte ve yine bu iddialar, çeşitli sahâbîlerden nakledilen muteber kabul edilen hadis kaynaklarında yer alan rivayetlere de ters düşmektedir.¹⁷⁰ Ayrıca zaman, mekan imkan ve kabiliyet farklarına bağlı olarak bilinen bazı hususların gayb sahasına girip girmediği tartışmalı olup, bu noktada önceden gayb olan bir çok hususun artık müşahede sahasına girdiğini söylemek mümkündür. Bu konudaki sözümüzü Cüneyd-i Bağdâdî'nin Şamlıların konuyla ilgili sordukları sorulara verdiği cevapla bitirmek istiyoruz: "Gayb olan şeylerin ilmini tek başına Hakk bilir. Bu sebeple; olanı, olmakta olanı, bulunanı ve olmayacak olanın olsaydı nasıl olacağını sadece o bilir."¹⁷¹

Genel olarak tasavvuf literatüründe Hz. Peygamber'e izafe edilen gaybî rivayetlerle ilgili olarak şunlar da söylenebilir: Rivayetlerin çoğunun zayıf veya mevzu olduğu hatta kaynağının belli olmadığı, sahih rivayetin ise çok az olduğu anlaşılmaktadır. Sahih olanlarının da direk gaybı ilgili olmayıp gaybı dolaylı

¹⁶⁶ Suhreverdî, age, s. 329.

¹⁶⁷ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 207.

¹⁶⁸ Buhârî, 2/İmân, 12 (I, 10); Nesâî, 47/İmân, 30 (VIII, 122, h. no: 5051); İbn Mâce, 39/Fiten, 13 (II, 1317, h.no: 3980); *Muvatta'*, 54/İstîzân, 16 (II, 739); *Musned*, III, 6, 43, 57.

¹⁶⁹ Bkz. Mâide 5/109, 116; En'am 6/73; Tevbe9/94, 105; Ra'd 13/9; Mü'minün 23/92; Secde 32/ 6; Sebe 34/3, 48; Fâtır 35/ 38; Zümer 39/46; Teğâbün 64/18; Cin 72/26.

¹⁷⁰ Bkz. Buhârî, İlim 39 (I, 36); İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 108. Ayrıca değerlendirme için bkz. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Bâtînlilik*, s. 230

¹⁷¹ Kuşeyrî, *er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, s. 105

ilgilendirmekte, bunların da yoruma ve te'vile açık olduğu gözükmektedir. Bu konulardaki rivayetler gerek sened ve gerek metin açısından tenkid edilmiştir. Ayrıca yıl belirten rivayetlerin genel bir kaide olarak sabit olmadığı, bâtil ve mevzu olduğu kabul edilmektedir. Rivayetlerin kaynağını, genelde ehl-i kitaptan alınan bilgiler ve o zamanki siyasi ve kültürel olayların yansımaları ve toplumsal muhayyilenin türünleri oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu tür rivayetlerden yola çıkarak İslam'a göre bir gayb anlayışı ortaya koymak zordur. Bunları zamanla ortaya çıkmış bazı bilgi ve kültürlerin yansımaları olarak değerlendirmek ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak için de Kur'an'daki verilerle birlikte Hz. Peygamber'in sahih sünnetini anlamak ve dikkate almak daha doğru ve uygun olacaktır.

Özet: İnsan, varlık şartlarının doğal bir sonucu olarak bilgisi dahilinde olmayan gayb ile ilgili hususları merak etmiş, bilinmeyene, görünmeyene ve esrarlı olana hep ulaşma heyecanı ve gayreti içinde olmuştur. İnsanın bu arzusu, onu süreklilik olarak görünenin ötesiyle bir şekilde ilgilenmesine sebep olmuştur. Ayrıca bunun tezahürlerini kültürümüzde de rastlamak mümkündür. Düşünce sistemimiz içerisinde filozof "gayb"ı bir varlık ve bilgi problemi olarak görmüş, kelamcı bu problemi yine varlık ve bilgi açısından vahyî verilerin sınırları içerisinde çözümlenmeye çalışmış, sûfi ise, onu, genellikle bir varoluş gerçeği olarak algılamıştır. Mutasavvıflar için bir varoluş gerçeği olan gayb meselesi, zamanla onları Allah'ın sevgili kulları olarak kabul edilen velilerin "gayb bilgisi" açısından diğer insanlardan farklı özelliğe sahip olduğu anlayışına götürmüştür. Tasavvuf literatüründe yer alan evliya menkıbelerini anlatan kitaplar bu farklılığın örnekleriyle doludur. Bu örneklerden yola çıkarak mutasavvıfların kendilerine has bir gayb anlayışı, problemi olduğunu ve kendi literatürlerinde bu anlayışın dayandığı rivayetler bulunduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Bilgi Teorisi, Gayb, Gayb Alemi, Gaybî Rivayetler.